

В.В.ІВАНЕНКО (ДНІПРО)

ДО 60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА С.І.СВІТЛЕНКА

7 липня виповнилося 60 років відомому дніпровському історикові Сергієві Івановичу Світленку. Формування його світоглядної й духовної парадигми відбувалося в переважно російськомовному середовищі тодішнього Дніпропетровська, але значною мірою й під благотворним впливом української мови, літератури, культури, національних звичаїв і традицій. Середню освіту він здобув у російськомовних школах №18 і №26. Тяга до українського виявлялася в нього ще в дитинстві.

Його захоплювала романтика пізнання історії людської цивілізації, своєї української минувшини, чому неабияк сприяла вчителька історії Олена Василівна Светлова. Схоже, що саме вона поставила вирішальну крапку у виборі Сергієм фахової й жит-

тевої дороги, прищепивши йому закоханість в історію – спочатку як шкільний предмет, а згодом і як об'єкт наукового інтересу.

Водночас юнак постійно займався самоосвітою: окрім захоплення художньою літературою цікавився новинами життя країни та зарубіжжя, рано почав читати «дорослу» періодику – газети «Комсомольская правда», «Правда», «Известия», «Советский спорт», журнал «Международная жизнь», відвідував гурток політінформаторів у школі, брав участь у роботі суспільно-політичного клубу при районному будинку піонерів.

На такому ціннісному тлі в нього поволі визрівала думка стати істориком, і вона остаточно сформувалася у випускному класі, коли Сергій твердо вирішив поступати на історичний факультет Дніпропетровського державного університету. Успішно закінчивши десятирічку з похвальною грамотою «за особливі успіхи у вивченні гуманітарних наук» (в атестаті всього три «четвірки» – з алгебри, геометрії та хімії) і склавши вступні іспити на «відмінно», у 1974 р. він реалізував свою мрію.

Із перших студентських кроків юнак буквально поринув у безмежний океан знань. Усе його цікавило, породжувало безліч запитань, підштовхувало до пошуку відповідей на них. Творча аура, що була визначальною в істфаківському житті тих часів, як губка втягувала у свою орбіту й талановитих студентів. Радість перших новаторських кроків у науці Сергій Світленко відчув, коли зі своїм науковим керівником В.І.Михайловою почав досліджувати одну з «цілинних» тем – діяльність підпільних друкарень катеринославських соціал-демократів кінця ХІХ – початку ХХ ст. На цьому шляху були не тільки курсові, а й конкурсні студентські роботи з перемогами на них, виступи на наукових конференціях, у тому числі в інших університетах, звідки молодий дослідник привозив заслужені відзнаки, початки джерелознавчих студій в архівах Дніпропетровська, Києва, Москви. Квінтесенцією цих наукових пошуків стала захищена 24 квітня 1979 р. дипломна робота, яка увінчала собою успішне завершення навчальних зусиль Сергія. Диплом із відзнакою – наочний тому доказ.

Студентська доба в біографії С.І.Світленка була б неповною, якщо не згадати його громадської активності. Він обирався до складу бюро ЛКСМУ факультету, працював

у «Комсомольському прожекторі» істфаку й університету, був головою студентського наукового товариства в рідному підрозділі, займався профорієнтаційною роботою, неодноразово заохочувався за успіхи на цьому поприщі.

Перше своє робоче місце випускник Дніпропетровського університету С.І.Світленко отримав із посадою вчителя історії у школі №58. І вже в 1981–1982 рр. він ставав переможцем огляду-конкурсу на звання «Кращий по професії» у Кіровському районі Дніпропетровська. А очолювана ним учительська комсомольська організація школи була кращою з-поміж середніх освітніх осередків міста.

Здавалося, саме тут, у вирі шкільного життя, молодий історик знайшов себе, відчув своє покликання, патріотичний і громадянський обов'язок. Тим паче, що все нібито ладилось: була підтримка з боку педколективу, перші успіхи, перемоги, нагороди... Утім щось усе-таки не давало спокою, по-доброму збуджувало, тягнуло на рідний факультет. Навесні 1982 р. вибір було зроблено й через кілька місяців після вступних іспитів Сергій Світленко став аспірантом очної форми навчання відомого українського історика-аграрника професора Дмитра Пойди на очолюваній ним кафедрі історії СРСР та УРСР. Унаслідок продуктивних консультацій з авторитетним дослідником, завідувачем відділу історії капіталізму Інституту історії АН УРСР професором В.Г.Сарбеем було затверджено тему кандидатської дисертації в такій редакції: «Діяльність друкарень загальноросійського революційного підпілля на Україні в буржуазно-демократичний період визвольного руху (1861–1895 рр.)».

Аспірантські роки С.І.Світленка були насичені інтенсивною науково-евристичною діяльністю, численними поїздками до центральних бібліотек та архівів Москви, Ленінграда, Києва, де зосереджувались основні масиви джерел і літератури з теми дисертації. Усього було опрацьовано 28 фондів із 7 державних архівів, що стало солідним підґрунтям дослідження молодого фахівця. Дисертацію він підготував достроково, але через процедуру перереєстрації спеціалізованої вченої ради у ДДУ захистив її пізніше (5 вересня 1986 р.), коли раду було затверджено.

У відгуку наукового керівника професора Д.П.Пойди вказувалося: «Працюючи над своїм дисертаційним дослідженням, С.І.Світленко показав виняткову працелюбність і вміння глибоко аналізувати, узагальнювати джерела, робити самостійні науково обґрунтовані висновки». Позитивні відгуки надійшли від офіційних опонентів (проф. В.Г.Сарбей, доц. С.О.Соснович) і провідної установи (Одеський держуніверситет ім. І.І.Мечникова) за підписом доктора історичних наук, професора З.В.Першиної, що в поєднанні з упевненим захистом здобувача дало підстави членам спецради одногосно підтримати дисертацію та її автора. Невдовзі це рішення було підтверджене й ВАК СРСР (1987 р.).

Зауважимо, що з листопада 1985 р. Сергій Іванович працював асистентом кафедри історії СРСР та УРСР, вів спочатку заняття на підготовчому відділенні, був куратором групи слухачів-істориків. Долучився й до громадських справ: був членом профбюро факультету, позаштатним інструктором парткому університету, комісаром штабу на сільгоспроботах. А коли навесні 1987 р. відбулася ротація декана історичного факультету й замість професора А.М.Черненка прийшов доцент А.Г.Болебрух, С.І.Світленкові було запропоновано в новій команді посаду заступника декана з навчальної роботи.

Чим тільки не доводилося опікуватись одному з новоспечених керівників факультету, адже то був час так званої «перебудови», яка охопила всі сфери життя країни, у тому числі й вищу школу. Ось лише неповний перелік зон його відповідальності: організація навчального процесу, керування радою старост, комісією по боротьбі з

правопорушеннями, товарицьким судом, святковими комісіями, штабом цивільної оборони, дільничною виборчою комісією на виборах народних депутатів СРСР у 1989 р., участь у роботі товариства «Знання» (у 1985–1988 рр. прочитав близько 60 публічних лекцій на суспільно-політичні теми).

Із листопада 1988 р. С.І.Світленко залишив деканат і зосередився на кафедральній діяльності, працюючи на посаді доцента й заступника завідувача кафедри історії СРСР та УРСР з навчально-методичної роботи. Тут склався дружній колектив однодумців, в який органічно вписався і молодий науковець. У березні 1990 р. він отримав учене звання доцента.

За дорученням кафедри Сергій Іванович розробив і почав читати для істориків базові лекційні курси з історії Росії XIX – початку XX ст., а також низку спецкурсів («Револьюційне народництво в Україні», «Російське народництво: витоки, сутність, історичне значення» й ін.), проводив семінарські та практичні заняття, спецсемінари, керував курсовими, дипломними роботами. Примітний штрих: із 1991 р. навчальний процес він веде українською мовою.

Активно займався профорієнтаційною роботою з набору абітурієнтів на історичний факультет, кілька років був головою предметної комісії з історії, особисто розробив нову, тестову систему вступних іспитів, яку було успішно впроваджено в університеті.

Набутий на кафедрі й факультеті досвід науково-педагогічної роботи С.І.Світленко використав при підготовці декількох навчальних посібників. Перший із них – «Револьюційно-народницьке движение 70-х годов XIX века на Украине в воспоминаниях современников» – побачив світ у 1990 р. А незабаром у Києві вийшов курс лекцій з історії народів Росії, в якому перу дніпропетровського дослідника належить розділ «Російська культура і культура народів Росії у другій половині XIX – початку XX ст.» (1992 р.). Через рік він став співавтором іншого навчального посібника, виданого також у Києві, підготувавши розділ «Україна в другій половині XIX ст.». Крім того, наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. С.І.Світленко взяв участь у формуванні трьох кафедральних збірників наукових праць.

Показово, що він аж ніяк не обмежувався студіями лише у стінах alma mater, у форматі такого собі «кабінетного вченого», навпаки, із кожним роком дедалі впевненіше виходив на оперативний простір історичної науки, розширюючи контакти та коло своїх колеґ – однодумців, а з ними й тематично-змістовий ареал досліджень. Із цією метою ефективно використовував передусім можливості підвищення кваліфікації (стажування) у провідних університетах України та Росії. Так, упродовж жовтня 1989 – січня 1990 рр. це були Київський університет імені Т.Г.Шевченка і Московський університет імені М.В.Ломоносова, а в лютому – червні 1993 р. – також Московський і Санкт-Петербурзький університети.

Під час восьмимісячного перебування в них стажист познайомився й налагодив ділові зв'язки з відомими істориками визвольного руху, імена яких говорили спеціалістам самі за себе. Це – професори А.М.Катренко (Україна), В.Ф.Антонов, Б.С.Ітенберг, Ю.Д.Марголіс, Є.Р.Ольховський, М.Г.Седов, В.О.Федоров, академік І.А.Федосов (Російська Федерація) та ін. Безпосереднє спілкування з ними було вельми корисним у фаховому зростанні дніпропетровського доцента, а широка пошукова робота у центральних бібліотечних та архівних фондах Києва, Москви, Санкт-Петербурга ще й досить результативною. Тільки з кінця 1988 до кінця 1993 рр. Сергій Іванович

опублікував 33 наукових і навчально-методичних праці. Поволі його ім'я стає впізнаним у наукових колах, свідченням чого – персональне запрошення на I Нечкінські читання, що пройшли в Ніжинському педінституті в березні 1991 р. за участю двох десятків найвідоміших фахівців з історії визвольного руху України та Росії.

Працюючи переважно у площині конкретно-історичних досліджень, С.І.Світленко починає одночасно приділяти дедалі більше уваги джерелознавчим та історіографічним аспектам українського народництва другої половини XIX ст., маючи для цього достатньо вагомі підстави у вигляді зібраного й систематизованого ним потужного комплексу різних за походженням та видовою належністю джерел. Тож після консультацій із провідними фахівцями – професорами М.П.Ковальським (Дніпропетровськ), В.Г.Сарбеем (Київ), М.Г.Седовим (Москва) – виник задум реалізувати цей потенціал на рівні докторського дослідження. Із жовтня 1994 р. С.І.Світленко був зарахований до очної докторантури й з ентузіазмом узявся за опрацювання нової проблеми. Науковим консультантом призначили проф. М.П.Ковальського.

Розпочалися непрості докторантські будні в умовах різкого падіння добробуту людей, інфляції, хронічних заборгованостей із зарплат, стипендій. Та попри це за три роки близько 230 діб історик провів у відрядженнях, продовжуючи евристичні дослідження в архівосховищах Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Харкова, Житомира, Львова, Миколаєва, Одеси, Херсона. Синтезованим підсумком цієї роботи стала публікація 17 новаторських розвідок, у тому числі монографії «Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст.: Аналіз публікацій документальних джерел» (1995 р.), навчального посібника (1998 р.) загальним обсягом майже 26 др. арк., а також підготовка тексту чотирьох розділів докторської дисертації.

У зв'язку з обранням С.І.Світленка на посаду завідувача кафедри історії України (з 15 жовтня 1997 р.) і включенням його в повноцінний процес організаційної та навчально-методичної діяльності в новому колективі, розробку низки нормативних і спеціальних курсів, робота над завершенням дисертації розтягнулася ще на три роки.

Паралельно дослідник підготував і видав другу монографію: «Народництво в Україні 60–80-х рр. XIX ст.: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії» (1999 р.), опублікував декілька статей, узяв участь у семи міжнародних і тринадцяти всеукраїнських наукових форумах. Загалом його доробок до кінця 1990-х рр. складався з 3 монографій (2 одноосібні), 2 навчальних посібників, 29 статей сумарним обсягом понад 85 др. арк. Логічним наслідком копіткої науково-дослідницької й публікаторської праці С.І.Світленка став успішний захист докторської дисертації «Народництво в Наддніпрянській Україні 60–80-х рр. XIX ст.: проблеми історіографії, джерелознавства та археології» (15 листопада 2000 р. на спецраді Дніпропетровського національного університету). Офіційними опонентами виступили добре відомі фахівці професори А.М.Катренко, І.І.Колесник, Ю.А.Пінчук. Диплом доктора історичних наук здобувач отримав у 2001 р., а через рік – атестат професора по кафедрі історії України.

Із 2002 р. й донині С.І.Світленко працює деканом історичного факультету, виконуючи одночасно за сумісництвом функції завідувача кафедри історії України (до 2010 р.), потім – професора цієї ж кафедри. За цей час він зарекомендував себе справжнім лідером факультетського колективу, з ініціативи й під керівництвом якого проведено масштабну організаційську роботу щодо модернізації освітнього процесу відповідно до сучасних вимог та стандартів, відкриття нових спеціальностей (у 2000–2010-х рр.

«Археологія», «Архівознавство», «Середня освіта: Історія»). Нині відбувається підготовка до ліцензування ще двох спеціальностей – «Музезнавство, пам'яткознавство», «Інформаційна, бібліографічна й архівна справа», розширення та динамізації наукових досліджень, міжнародних зв'язків, організації багатьох наукових конференцій (зокрема обласних історико-краєзнавчих «Історія Дніпровського Надпоріжжя», Яворницьких читань (2007, 2010, 2015 рр.)). Декан брав активну участь в організації і проведенні трьох українсько-польських археологічних експедицій (2013–2015 рр.).

С.І.Світленко як дослідник-україніст продовжує плідно вивчати проблеми історії, історіографії, джерелознавства, археографії, національного й суспільно-політичного рухів в Україні кінця XVIII – початку XX ст., української освіти, науки та історіософії, заповнюючи тим самим дедалі повніше власну «нішу» в окреслених сферах вітчизняної історичної науки. Загальний його друкований доробок перевищує 500 праць, у тому числі 11 монографій, 9 навчальних посібників, 3 документальних збірники. Підготував 1 доктора і 15 кандидатів історичних наук. Головний редактор «Вісника Дніпропетровського університету: Серія історія та археологія» (з 2002 р.), збірників наукових праць «Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті» (2001–2016 рр., вип.1–14), «Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження» (2004–2016 рр., вип.1–14). Член редколегій низки авторитетних видань, таких, як «Бористен», «Грані», «Ейдос», «Проблеми політичної історії України», «Питання німецької історії» та ін.

Професіоналізм, ініціативність та неабиякі організаторські здібності С.І.Світленко переконливо продемонстрував під час реалізації кількох науково важливих й соціально значущих регіональних проєктів. Зокрема він забезпечував підготовку третього та четвертого видань історії Дніпропетровського національного університету (2003, 2008 рр.), бібліографічного довідника про його професорів (1–2-ге вид., 2003, 2008 рр.), двотомника усної історії університету (2013, 2016 рр.), двотомника історичних нарисів про діячів державної влади та самоврядування нашого краю (2009–2010 рр.), входив до авторського колективу монографії «Історія міста Дніпропетровська» (2006 р.), здійснював наукове редагування «Книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині» (2008 р.), праці «Історична пам'ять Дніпропетровщини» (2012 р.) в рамках національної програми «Реабілітовані історією». Значний розголос у наукових колах і серед громадськості мали його монографії «Суспільний рух на Катеринославщині у 50–80-х рр. XIX ст.» (2006 р.) та, особливо, «Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві» (2015 р.).

Сергій Іванович постійно й залюбки займається громадськими справами. Він – заступник голови спеціалізованої вченої ради Дніпровського університету (з 2004 р.), член експертної ради з історії (2004–2008, 2014–2015 рр.) та атестаційної колегії МОН України (2010–2011 рр.), учений секретар, заступник голови секції Наукової ради МОН (із 2011 р.), голова осередку Наукового товариства імені Т.Г.Шевченка у Дніпрі (з 2006 р.), член правління обласного відділення Всеукраїнської спілки краєзнавців. Величезну увагу фахівець приділяє популяризації історичних знань через публічні виступи у школах, ліцеях, коледжах, засобах масової інформації.

Як керівник історико-краєзнавчої секції міської комісії з перейменувань топонімів у рамках декомунізації суспільного простору України впродовж 2015–2016 рр. С.І.Світленко проводив непросту, емоційно насичену інтелектуальну й організаційну роботу у цьому напрямі, у результаті чого тільки по Дніпру було змінено понад

350 назв проспектів, вулиць, скверів, парків тощо, а по області – більше 4100. Усе це принесло йому заслужене визнання й авторитет серед громадськості краю.

За вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців, плідну науково-педагогічну, організаторську та громадську діяльність С.І.Світленко удостоєний почесного звання заслуженого працівника освіти України (2008 р.), Подяки Президента України (2003 р.), Почесної грамоти Кабінету Міністрів України (2016 р.), знаку «За розвиток регіону» (2013 р.), почесних медалей «За заслуги перед містом» (2007 р.), «За вірну службу ДНУ» (2008 р.), визнавався кращим науковцем Придніпров'я (2008 р.), має інші державні, відомчі та місцеві відзнаки.

Своє 60-річчя професор С.І.Світленко зустрічає на інтелектуальному підйомі, пульсує новими ідеями й жагою до пізнання. І це не просто банальні слова, що зазвичай лунають в ювілейних реляціях, а реальні творчі плани та проекти знаного фахівця. Тож побажаймо йому сил і здоров'я для їх реалізації!